

Сахарова О. В.

Національна музична академія України

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЙНІ ДОМІНАНТИ В ТРАГЕДІЙНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМИ Н. НЕЖДАНОЇ «ЗАКРИТЕ НЕБО»)

У статті представлено дослідження мовних особистостей персонажів п'єси Н. Нежданої «Закрите небо». Запропоновані в студіях із лінгвоперсоналогії соціальні, філософські, психологічні, культурні домінанти особистостей, застосовані в аналізі мовлення героїнь драми – жінок різного віку та соціального статусу, які опинились у замкненому просторі. «Я» – філософське апелює до глибинних констант буття, «Я» – психологічне – до відтворення гами почуттів та відчуттів, «Я» – соціальне виявляється передусім у турботі про близьких, а також про співвітчизників, «Я» – комунікативне відтворює складність і глибину переживання трагедії: неможливість швидкого спілкування, внутрішні перепони для експлікації переживань.

Були виявлені спільні та відмінні особливостей наративу про переживання трагедії, гуманітарної катастрофи, якою стала російсько-українська війна; схарактеризовані мовні засоби: прості речення, окличні та питальні конструкції, стилістичні фігури повтору, недомовленості тощо. Дискурс лиха зумовлює детальне змалювання фізичних і психологічних відчуттів, де перевага надається зоровому та слуховому органам чуття, зокрема, представлений багатовимірний опис звуків війни. Динаміка подій виступає неодмінною складовою наративу, що відтворене за допомогою неповних речень. Найпоширенішим мовленнєвим жанром виступає «сповідь» (або «оповідь»), обов'язковими компонентами якого було виявлено звернення до Бога, молитва, переоцінка цінностей довоєнного життя, втрачені екзистенційні домінанти, прокльони на адресу ворога.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні мовної особистості епохи гуманітарної катастрофи як напрям лінгвоперсоналогії.

Ключові слова: лінгвоперсоналогія, мовна особистість, лінгвоперсоналогічні домінанти, мовленнєві жанри.

Постановка проблеми. У лінгвістичних студіях різних епох мову неодноразово тлумачили як спосіб репрезентації особистості. Найяскравішим взірцем у цьому напрямі стали міркування представника молодогограматистів Г. Пауля, який стверджував, що «жодних мов, крім індивідуальних, не існує», а те, що звичайно називають загальнонародною мовою, «є просто абстракцією, яка не має відповідника в реальній дійсності», і «на світі стільки ж окремих мов, скільки індивідів» [10]. Попри певну епатажність заяв науковця, його думки стали підґрунтям для нової епохи лінгвістичних досліджень, спрямованих на вивчення мови в людині та людини в мові. Про актуальність цієї проблеми свідчать наукові розвідки ХХ–ХХІ століть, численні наукові Міжнародні конференції, семінари, конгреси, а також поява таких суміжних галузей, як психолінгвістика, когнітивна лінгвістика та ін. Розмаїття дослідницьких студій, спрямованих на вивчення індивіду-

альних тенденцій використання мови або мовного буття, зумовили виокремлення лінгвоперсоналогії як мовознавчої науки [4; 6; 11; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтуючись на філософських та психологічних концепціях [12; 15], на ключових засадах інтерпретації мови, фахівці розглядають внутрішні та зовнішні чинники, що характеризують мовну особистість. Проте ці риси розглядають у розвитку (діахронії) або в конкретному темпоральному вимірі (синхронії). Так, А. П. Загнітко слушно розмежовує зовнішньоперсоналогічний та внутрішньоперсоналогічний вияви мовної особистості, називаючи їх етапами становлення мовної особистості [6, с.4]. На нашу думку, спрямування людини до вимог соціуму або до самопізнання залишається її домінують ознакою і в синхронії [14]. Усвідомлення себе як частини певної соціальної групи чи незалежної особистості, спрямованої на пізнання глибинних

сутностей, регулює світогляд, поведінку, реакцію на довкілля.

Важливими аспектами лінгвоперсонологічних студій є дослідження лінгвокультурного змісту мовної особистості [3], її етнічної складової [5], соціальної реалізації [7], вивчення елітарних мовних особистостей письменників [9] чи науковців [13], психолінгвістичний аналіз мовних особистостей [1; 2] тощо.

Аналіз «людини, що говорить» може бути здійсненим як у ситуаціях безпосередньої інтеракції, так і в художньому, зокрема драматургічному, віддзеркаленні. Інтерпретація персонажів драматургії як мовних особистостей, представлена в працях В. В. Корольової [8], О. В. Сахарової [14], уможливорює вивчення партій дійових осіб п'єси як типових людей, чиї комунікативні та екзистенційні наміри реалізовані в мовленні.

Постановка завдання. У статті порушено актуальну проблему мовної особистості епохи гуманітарної катастрофи, якою стала війна в Україні. Осмислення персоніфікованої трагедії здійснено через аналіз мовлення персонажів п'єси Н. Нежданой, вербалізованих думок і почуттів дійових осіб, що уособлюють стан українців.

Виклад основного матеріалу. У творі драматургії, який порушує певні соціальні, екзистенційні проблеми через відтворення процесу комунікації, зазвичай представлені партії персонажів, що уособлюють мовні особистості. Сьогодні п'єси українських драматургів віддзеркалюють події війни та складну гаму емоцій, почуттів, думок людей, що опинилися всередині трагедії. Як вказано в назві, аналіз комунікативних партій персонажів, вияв екзистенційних домінант їх мовних особистостей здійснено на матеріалі п'єси Н. Нежданой «Закрите небо», присвяченій «Маріуполу, Київщині ... і всій Україні під прицілом». У драмі представлено чотири жіночі постаті, чотири долі як символи воєнного лиха. Попри те, що героїні мають імена, символічно схожі за фонетичними ознаками, їхня кваліфікація як дійових осіб подана через порядкові числівники (Перша, Друга, Третя, Четверта). Припускаю, що квантитативна семантика уособлює чисельність та нескінченність злачених долі.

Змістовна лінія п'єси: в невідомому замкненому просторі, що може мати різне символічне трактування, опинилися героїні, що постраждали від війни, які не були знайомі між собою. В діалоговій та полілоговій взаємодії, а також в індивідуальних оповідях-спогадах персонажів розкривається не лише глобальне лихо, але

й драматизм індивідуальних трагедій, персональні переживання та усвідомлення катастрофи. Лінгвоперсонологічний аналіз демонструє наявність основних критеріїв визначення мовних особистостей персонажів, визначених А. П. Романченко: Я-психологічне, Я-соціальне, Я-філософське, Я-комунікативне, Я-культурне [13, с. 454].

Віддзеркалення теми війни зумовлює передусім вияв Я-соціального в структурі мовної особистості. Так, у комунікативних ситуаціях та наративах персонажі порушують найважливіші теми, історії, факти, що стали відомими та хвилюють українців:

ТРЕТЯ. *Театр гудів, як вулик. Ми все чекали на зелений коридор, а його все не було, а обстріли театру посилювалися. І тоді вирішили написати перед театром великими літерами «Діти».*

Виокремлення Я-соціального рівня щільно пов'язане з Я-культурним та Я-психологічним критеріями:

ЧЕТВЕРТА. *І пам'ять – чому ми її втрачали?.. Ім'я, прізвище, мова і культура, історія і традиції – все це ніби обличчя. Кожна людина особлива, і кожний рід, і кожен народ... Закриваєш обличчя чорною маскою відчуження, стираєш пам'ять – і замість людини – сіре ніщо, зомбі... Пам'ять – наш порятунок. Навіть якщо вона страшна, болюча й травмована... Пам'ять робить нас іншими і єднає нас з іншими...*

Психологічний компонент мовної особистості є найважливішим параметром осмислення її зв'язків зі світом. Осмислення людиною трагедії війни здійснено через детальний опис фізичних відчуттів. У сповідях велику увагу приділено опису фізичних відчуттів:

ПЕРША. *... Голод – це ще не так страшно, звикаєш, а от вода... коли все пересихає, ніби всередині пустеля*

ДРУГА. *Ці звуки обстрілів – вони ніби впилися в тіло і паралізували... Особливо звуки літаків, їхнє гудіння, від нього у мене все ніби вкривалося льодом... Холод був повсюди.*

Монолог «ТРЕТЬОЇ», можливо, найбільш драматичний, бо жінка була вагітною. Тому й розповідь про фізичний стан була сфокусована на дитині:

ТРЕТЯ. *... Малий ніби все відчував. Заколотився в мені, як сполохана пташка. <...> Але поки вибиралася, спалахнула пожежа. І це було так страшно! Згоріти заживо у вогні – це реально жах. Я закрилася чимось від диму – і рвонула вперед. Коли вибігла на вулицю – це було таке щастя – дихати! Малюк усередині вже не бився,*

а затиш, і я злякалась – хоч би він там не задихнувся. Але потім почула: тук, тук-тук. Живий.

Рецептивні асоціації найповніше пов'язані зі слуховими відчуттями, що віддзеркалено і в полілозі:

ПЕРША. Коли я почула перші вибухи зранку, я подумала – може, салют...

ДРУГА. І я спершу не хотіла вірити... Поки не відчула такі глухі звуки: гепання, ніби трохи здригається земля, і ти не просто чуєш, а відчуваєш всім тілом...

Інтерпретація звучання війни спочатку знаходить порівняння з подібним (салютом), а потім – детальний опис характеру звуку з фізичною реакцією. Саме такий наратив отримує продовження:

ТРЕТЯ. Я зрозуміла, що головний орган у людини – це вуха. Я ніколи не думала, що це може бути так страшно, так пронизливо до мурашок, до кісток – ці звуки. Бухкання, шипіння, удар...

ЧЕТВЕРТА. Я стала вчитися, як розрізнати те, що летить нас убивати, по звуках... Літаки, ракети, вертольоти, гради... Звуки посилюються, частішають, у них вривається віддалений звук сирени.

Попри суб'єктивну емоційну трансформацію, персонажі представляють ґрунтовну таксономію звуків у світлі власних відчуттів:

ДРУГА. А сирена! Я її зненавиділа!

ТРЕТЯ. Сирена! Вона ніби намотувала нерви, як струни на гітарі – більше, ще більше...

ПЕРША. Ці жахливі звуки – я стала здригатися навіть від шурхання машини об асфальт... А мотоцикли! Навіщо вони роблять такі голосні звуки?

Детальний опис звучання війни доповнює психологічний ракурс сприйняття його відсутності, тобто тиші:

ТРЕТЯ. Тиша – ніколи не думала, що тиша – це так добре...

ДРУГА. Тиша? Ні, тиша – це теж страшно. Бо коли гепас, то відомо що, а коли тиша – невідомо, що може бути. І це може бути найстрашніше.

Опис зорового сприйняття виявився менш поширеним, проте його соціальне та психологічне значення в дискурсі війни є важливим:

ДРУГА. Ми звикли не вмикати світло ввечері... Бо це приманка. Вони гаять по світлу...

ПЕРША. Але іноді були ліхтарики, свічки... Коли ми спускалися у підвал, сусіди шипіли: опусті ліхтарик униз. Я опускала – люди спотикалися у темряві і падали, але були щасливі, що стали невидимками. Така ілюзія, що можемо вислизнути з лап смерті...

Для героїнь драми суттєвими стають розрізнення звукових та зорових маркерів війни та життя:

ТРЕТЯ. Місто стало темним і сліпим... Тільки звуки, багато небезпечних звуків... Але був один хорошиший. Це було тупотіння маленького хлопчика над нами. Я так любила цей звук – він давав нам надію. Хтось може гратися... Потім звук зник. Може, вони виїхали?...

Відповідно, моделювання особистості періоду війни тяжіє до Я-філософського, або екзистенційного.

ПЕРША. Всі плани, все, що було важливим – шкереберть. Всі і все, що любиш, і ти сам – мішені.

В оповідях, комунікативних реакціях переважає темпоральний зміст, поділ життя на «до» і «після» з відповідними конотаціями. Актуалізованим стає емоційний компонент:

ДРУГА. Вікна! Я раніше так любила пити чай і дивитися з вікна на вікна, які світяться – це море світлячків... А тепер вікна стали небезпечними!

В мовленнєвому жанрі оповіді поширеним елементом зачину є переоцінка довоєнного життя:

ПЕРША. ... Я жила з мамою і татом. Щасливо, як я тепер розумію, а тоді думала – звично і нудно...

ДРУГА. Я жила вдвох із меншою сестрою. Їй 12. Скромна панелька, але тепер вона мені здається палацом...

Темпоральний маркер «тепер», розділяє не лише життя на до і після, але й світогляд, самовідчуття, ціннісні орієнтири.

Духовні потреби особистості в молитві віддзеркалюють компоненти Я-філософське та Я-культурне: обов'язковою складовою оповідей виступає молитва:

ПЕРША Я стала молитися. Не про те, щоб вижити. Бо від такого життя нудило. А щоб померти пошвидше і першою: щоб не бачити смерті тата і мами...

ДРУГА. Ми молилися, щоб пролетіло повз нас. І коли здригалася земля – видихали. Але повз – це ж не значить у нікуди, це значить, у когось іншого...

Показовою ознакою молитов мовних особистостей персонажів є піклування про інших, думки про близьких (важливо те, що «ПЕРША» героїня є ще дівчиною-підлітком), навіть про незнайомих людей. Така адресованість емоції могла б зумовити вияв соціального компонента особистості, проте ми тяжіємо до філософської інтерпретації: критична ситуація конденсує уявлення про життя та смерть, що редукує обсяг власного «Я».

Мовній особистості, яка переживає трагедію, притаманне, безперечно, емоційне мовлення, що має відповідні маркери: питальні та окличні речення, заперечні займенники, оцінна лексика:

ПЕРША. Ми нічого їм не зробили! Нічого! Чому вони хочуть нас убивати? Вони хочуть жити на наших могилах? Їм мало землі? У них же до фіга землі! Тварюки!

Узагальнене, безособистісне «вони» зловісно протиставлене людяному «ми», висловлення персонажа містять риторичні питання, заперечення, оцінні назви.

Образ ворога містить багатовимірну палітру оцінних визначень, висловлених зазвичай мимохідь у контексті опису подій, розмежування картини світу на життя і смерть.

ТРЕТЯ. Люди не можуть, але ці нелюди, у них усе навпаки: саме лікарні, саме дитячі – їхні цілі.

Будь-яка спроба осмислення ситуації, усвідомлення того, що відбувається, трансформується у стан максимального емоційного напруження, що апіорі передбачає набір питальних конструкцій:

ТРЕТЯ. А що, вони не люди? Чому вони не мають прав? Навіть права жити? Вони теж чийсь діти, чоловіки, батьки! Чому до них ставляться, як до непотребу? Чому їх можна безкарно ранили і вбивати? Чим вони винні? Тим, що захищають свою землю? Що ризикують собою? Що працюють до знемоги? Та від них усе залежить! Та може, від них і залежить, чи буде цей гробаний світ жити чи ні!..

Наративи персонажів містять не лише емотивну реакцію на трагедію, але й опис конкретних подій, ситуацій, що сталися. Такий наратив зазвичай поданий прагматично; в ньому максимально представлено факти, що здійснено через нашарування простих речень переважно з предикатами руху:

ПЕРША. Ми якось добралися до машини, і вона навіть завелася... Їхали під обстрілами – щось гупало то далі, то зовсім поруч, але ми їхали, поки не вперлися у блокпост. Їхній. Нам сказали їхати

направо. Що там направо – ми не знали. Поїхали вниз – а по нас просто стріляли: і по машинах, і піших – ніби ми для них живий тир. Потім зрозуміли, що то був фільтраційний табір.

Історії героїнь драми представлені як нескінченний наратив катастрофи. Проте в ньому чітко виокремлені мовні особистості персонажів, що мають змістовну структуру з філософським, психологічним, соціальним, культурним компонентами, які вербалізують складну динаміку почуттів відчаю, гніву, тривоги, жаху та надії. «Я»-філософське апелює до глибинних константів буття, «Я»-психологічне – до відтворення гами почуттів та відчуттів, «Я»-соціальне виявляється передусім у турботі про близьких, а також про співвітчизників, «Я»-комунікативне відтворює складність і глибину переживання трагедії: неможливість швидкого спілкування, внутрішні перепони для експлікації переживань. Проте співвідношення структурних компонентів мовної особистості варіюється в контексті екзистенційних та комунікативних ситуацій.

Лінгвоперсонологічні домінанти сфокусовані переважно на осмисленні фізичних, психологічних відчуттів та на філософських узагальненнях.

Серед мовних засобів відтворення реальності переважають прості, питальні, окличні речення, оцінна лексика, заперечні займенники, протиставлення. Найдетальніший опис віддзеркалює гаму почуттів героїнь, серед яких найвиразнішими були виявлені ті, що пов'язані зі слуховими відчуттями.

Висновки. Напрями лінгвоперсонологічних досліджень сьогодні спрямовані на осмислення сучасної мовної особистості, буття та комунікативна діяльність якої пов'язані з трагічними подіями війни, особистості в екстремальних умовах. В цьому плані надзвичайно важливим і перспективним є, на нашу думку, звернення до текстів українських митців, зокрема драматургів, які розкривають проблему особистісної трагедії кожної людини. Саме вивчення мовної особистості епохи катастрофи уможливило усвідомлення масштабів трагедії.

Список літератури:

1. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2002. 19 с.
2. Бондарчук О. Aussteiger у лінгвоперсонології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 3. С. 186–190.
3. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Вип. 1. С. 25–33.
4. Данилюк І. Теоретичні засади і методи лінгвоперсонології. *Лінгвістичні студії*. 2016. Вип. 31. С. 63–66.
5. Єрмоленко С.Я. Формування української мовної особистості. *Українознавство*. 2010. № 1 (34). С. 120–123.

6. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця, 2017. 136 с.
7. Засєкіна Л. В. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. № 5 (25). С. 82-89.
8. Корольова В. В. Персонаж сучасної української драми як мовна особистість. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Т. 2. С. 46–50.
9. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич : Коло, 2012. 328 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
11. Кравцова Ю. Основні напрями, проблеми та перспективи розвитку лінгвоперсонології. *Лінгвостистичні студії*, вип. 3, 2015. С. 79–86.
12. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2011. 19 с.
13. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, 2019. 541 с.
14. Сахарова О. Персонажі сучасної української драматургії: лінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 352 с.
15. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
16. Hall C. S., Lindsey G. Theories of Personality. New York : John Wiley and Sons. 1970. 622 p.
17. Неждана Н. Закрите небо. <http://kurbas.org.ua/.../aktualna-dramaturgiya-na.../10.pdf>

**Sakharova O. V. LINGUAPERSONIFIED DOMINANTS IN TRAGIC CONTEXT
(ON THE MATERIAL OF DRAMA N. NEZHDANOYI «CLOSED SKY»)**

The article deals with language personalities of the drama N. Nezhdanaya "Closed Sky" characters. Study offers social, philosophical, psychological and cultural dominants of personalities used in the analysis of character language of the drama – ladies of different ages and social state who happened to be in a closed space. "I" – philosophical appeals to the deepest constants of human being, "I" – psychological – to the palette of feelings and emotions. "I" – social is in care for the closest people and compatriots. "I" – communicative reproduces complexity and depth of tragedy experience, impossibility of quick communication, inner obstacles on the way to the explication of experienced feelings. The author identifies common and different peculiarities of the narrative of the tragedy of humanitarian catastrophe, which turned to become Russian-Ukrainian war and gives the characteristics to language means: simple sentences, exclamatory and interrogative constructions, stylistic features of repetitions, understatement.

Sorrow discourse leads to detailed description of physical and psychological feelings where priority is given to the senses of sight and hearing. The author presents, in particular, multidimensional description of war sounds. Dynamics of the events is an obligatory part of narrative, which is introduced with the help of elliptic sentences. The most widespread language genre is confession. Addressing to God, a prayer; revision of values of before – war life, loss of existential dominants and curses addressed to the enemy are compulsory and inalienable parts of the confession.

Perspectives of research we see in further study of language personality living in the epoch of humanitarian catastrophe as the trend (direction) of linguapersonology.

Key words: linguapersonology, language personality, linguapersonological dominants, language genres.